

դիպած մեծամեծ վտանգները . ած-
խուտ ջրածինը ածխահանքներուն մէջ
կը տարածուի . գործաւորները ճրագով
ներս մտած ատեննին կը բռնկէր . բա-
րեբաղդաբար Տէվիէր ապահովութեան
լապտերովը՝ այս վտանգաց առջևը ա-
ռաւ :

Կը ֆիայ հիմա մեզի քննել օգին մէջ
դտնուած ջրին գոլորշիքը՝ որուն քանա-
կութիւնը կը փոխուի մթնոլորտին բա-
րեխառնութեանը համեմատ , ցորե-
կուան և գիշերուան այլ և այլ ժամերուն ,
եղանակաց և կլիմայից համեմատ :
Այս խնդիրս երկայն դիտողութեանց
արժանի նիւթ մը ըլլալով , անոր հա-
մար ուրիշ անգամ մը տեղն 'ի տեղ կը
խօսիլք ջրին գոլորշեաց վրայ , անոր
բաժանման օրինացը և էակաց վրայ ը-
րած ազդեցութեանը :

Մթնոլորտին ամեն մէկ տարերքը
քննելէն վերջը , հարկաւոր կը սեպեմ
ուրիշ մէկ թունաւոր կազի մը վրայ
խօսիլք որ է ծծմբաջրածնական թթու
կամ ծծրմբուտ ջրածինը ¹ . Ափրիկէի
արևմտեան եզերաց գետերուն ջրոցը
վրայ եղած փորձերը կը ցուցնեն թէ
աս վտանգալի կազը կը ձևանայ ընդ-
հանրապէս գետերուն բերանը ուր ա-
նուշ ջրերը կու գան աղի ջրոց հետ կը
խառնուին . Ծծրմբուտները ծովուն ջրին
մէջ եղած դործարանաւոր մարմնոց
միջնորդութեամբը կը բազալածին , ո-
րով ծծրմբաջրածնական թթու կը
ձևանայ , որ ջրին մէջէն դէպ 'ի մթնո-
լորտ կը բարձրանայ : Այս կազիս սաս-
տիկ թունաւոր ըլլալը հասկցընելու
համար բաւական է յիշել թէ օգին
մէջ աս կազէն ¹/₁₈₀₀ մաս գտնուելու որ
ըլլայ , պզտի կենդանիները վայրկենի
մը մէջ կը մեռնին : Միսիսիբի , Գան-
գէս և Նեղոս գետերուն տեղայեցիք քով
դժբաղդաբար շատ անգամ կը պատա-
հին սաստիկ ջերմեք , մաղձացաւ , ժան
տախտ , նոյն իսկ այն տեղուանքն ալ
ուր անուշ ջրերը ծովուն ջրերուն հետ

կը խառնուին : Ճահիճներուն վրայ փոր-
ձած տեսած են թէ ամեն անգամ որ
ծովուն աղային ջրերը անուշ ջրերուն
մէջ կը խառնուին՝ մօտակայ երկիրնե-
րուն օդը կը գէշնայ . ուրեմն առանց
տարակուսի կրնայ ըսուիլ որ այս գալ-
շիկի հեղանիւթը այն տեղերուն օդը
կ'ապականէ և մարդս ալ կամաց կա-
մաց թունաւորելով մահկանացու հի-
ւանդութեանց ենթակայ կ'ընէ :

Բնաբանական խնդիր չըլլալուն պատ-
ճառաւ չեմ կրնար հոս օգին անմաք-
րութեանը տեղական քանի մը պարա-
գաները յայտնել , որ առողջութեան
ուսման տակ կ'երթայ . միայն այս վեր-
ջի յայտարարութիւնս կ'աւելցընեմ , որ
սենեակի կամ որ և իցէ գոցուած բնա-
կարանի մը մէջ՝ մարդկանց բազմու-
թիւնը զօդը շուտով կ'ապականէ , ուս-
կից շատ անգամ ֆնսսներ առաջ կըր-
նան գալ , անոր համար կարելի եղածին
չափ սենեկաց օդը ստէպ փոխելու է :

Կը շարունակուի :

Մարկոս Արեւիկոս կայսեր մահուընէ
առաջ իր Պաւնոսիկոս քարեկամէն
ընդունաւ խրատը , ու իրեն անոր
տուաճ պատասխանը .

Ով որ Սոկրատայ իմաստասիրին
վարքը կարգայ , կը զարմանայ որ հե-
թանոս մը կրնայ ատ աստիճան առա-
քինութեան հասնիլ : Բայց Սոկրատ ոչ
հարստութիւն ունէր , և ոչ աշխարհիս
կը հրամմէր . հարստութիւնն ու իշխա-
նութիւնը մարդս գլխէ կը հանեն . ա-
նոր համար շատ աւելի զարմանալի է
նոյն առաքինութիւնները հոռմայեցի
ինքնակալի մը վրայ տեսնել : Մարկոս
Արեւիկոս կայսեր առաքինութիւնները
իր գործքերէն յայտնի են , բայց իր դը-
րած թղթերն ու մահուընէ առաջ ը-
րած խօսակցութիւնները զարմանալի
կերպով կը ցուցընեն իր առաքինական
սկզբունքները , որչափ որ հեթանոս մը

¹ Գշ. Acide sulfhydrique կամ hydrogène sul-
furé.

կրնայ ունենալ: Մեռնելու մօտ օրերը խիստ տագնապած էր. Պանուկիոս իր բարեկամը, որ առաջուց այնչափ արիա-կան խօսքեր լսեր էր իրմէն՝ մահը ան-խրոսդ ընդունելու, տեսնելով ան ատե-նուան իրեն տագնապը՝ խիստ կերպով երեսին տուաւ իր վատութիւնն ու ցու-ցուցած վախը. բայց անանկ իմաստուն կերպով մարդկային կենաց թշուառու-թիւններն ու մահուամբ անոնց վերջա-նալը նկարագրեց, որ կայսրը դժարը գալու տեղը՝ հրամայեց իրեն որ ըսած խօսքերը դէ որ չկրտսուին, ու զանոնք կապիտոլիոնին դիւանը պահելու հրա-ման տալէն ետքը, իրեն աս պատաս-խանը տուաւ.

«Օրհնած ըլլայ կաթն որ Դակիա քեզի տուեր է, ու Հուլիմ որ քեզ մեծ-ցուցեր է, ուսումն որ սորվեր ես Ա-թէնք, ու կրթութիւնն որ տանա մէջ ընդուներ ես: Վասն զի կենացս մէջ հաւատարմութեամբ ծառայելդ ետքը, հիմայ ալ մահուանս ատեն իբրեւ ճշմա-րիտ բարեկամ աս աղուոր խրատները ինծի տուիր: Ծառայութիւններու վարձ-քը կրնայ հատուցուիլ, բայց աղէկ խրա-տի մը հատուցում չըլլուիր. ամենէն մեծ բարեկէն որ բարեկամ բարեկամի կրնայ ընել՝ հարկաւոր ու դժար ատեն իրեն խորհուրդ տալն է. ամենէն հար-կաւոր՝ ամենէն դժար ատենը՝ մահուան ատենն է. ամեն բան մահուամբ կը լմրննայ. բայց մահը իրմով կը սկըսի, ուր լմրննալը յայտնի չէ: Ուստի նորէն կ'ըսեմ. հաւատարիմ ու ճշմարիտ բա-րեկամ անիկայ է, որ ասանկ ատեն բա-րի խորհուրդ կու տայ, որ ասանկ ատեն կ'օգնէ բարեկամին: Ամենքը աս ասանկ է, կ'ըսեն, բայց չկայ մէկն որ աս բանս աղէկ հասկընայ՝ ինչպէս ան որ ինծի պէս մահը աչքին առջև կը տեսնէ: Թէ որ գիտնայիր իմ այսչափ խռ-վելու բուն պատճառը, ուրիշ կերպով կը խօսէիր. ցաւս հոն չէ, ուր որ սպե-ղանիքը գրիր. վէրքս հոն չէ, ուր որ տաք երկրթով այրեցիր. հոն չէ երակս, ուր որ նշտրակդ խոթեցիր. պատած տեղդ չէ ուռեցքս: Հառաչանքս լսողը չկարծէ

որ սրտիս ցաւը կ'իմանայ, դէք միայն սիրտս գիտեն: Ո՛վ Պանուկիոս, կը մե-ղադրես զիս որ մահուընէ խիստ կը վախնամ. խիստ վախնալս չեմ ընդու-նիր, բայց կը խոստովանիմ որ իբրեւ մարդ կը խորշիմ մահուընէ. թէ որ խորշիլս ուրանամ, մարմին ունենալս ուրացած կ'ըլլամ: Փիղը առիւծէն կը վախէ, արջը փիղէն, գայլը արջէն, ոչ-խարը գայլէն. թէ որ անասունները մահուընէ կը փախչին՝ որոնք տարտա-րոսի վախ ալ չունին, ուրեմն որչափ աւելի պիտոր վախնանք մենք մահուը-նէ՝ որ չենք գիտեր թէ դէք պիտոր ընդ-ունին զմեզ, չէ նէ տարտարոսը պիտոր բացուի առջևնիս: Ո՛վ Պանուկիոս, դուն դեռ թշնամին հեռուանց ու ամուր աշտարակէ մը կը տեսնաս, բայց ես հեռը կը պատերազմիմ, մարմինս քայ-քայուելու մօտ է, գերեզման պի-տոր մտնեմ, որդերուն կերակուր պի-տոր ըլլամ. աս ամենը աղէկ գիտեմ, ու բանականութիւնս է միայն՝ որ իմ սոս-կումս կը սանձէ: Ուրեմն ի՞նչ է որ զ'ս այսպէս կը խռովէ, սրտիս այսչափ ա-լէկոծութեանը պատճառը ի՞նչ է, ին-չո՞ւ սիրտս կը նուաղի, աչքէս ար-ցունք կու գայ: Ինծի մահը այսչափ դառնացնողը ուրիշ բան չէ, բայց կու մոգոս զաւկիս վրայ ունեցած մտմը տուքս: Դեռ տարիքը քիչ, խեղը աւե-լի քիչ, գէշութեան հակումը սաստիկ, առաքինութեամբ զինքը բռնելու ջան-քը խիստ քիչ. իր խեղովը կ'ուզէ կա-ռավարուիլ փորձ մարդու մը պէս: Գի-տութիւնը քիչ, ու սորվելու փոյթ չու-նի. ներկայէն ուրիշ բան չգիտեր. վեր-ջապէս ասանկ պատանին որ կայսր ըլ-լայ, կը գուշակեմ որ հօրը յիշատակը անիծել տայ պիտոր: Լալով կ'ըսեմ՝ քեզի ո՞վ Պանուկիոս, փաւստինա իր մայրը խիստ փայփայելով ու փափկու-թեամբ մեծցուց զինքը. հիմայ պիտոր մնայ հարուստ տղայ մը, միեւնի ու ա-զատ. թէ որ ասոնց մէկն ալ հերկը է զինքը կործանելու, հապա ի՞նչպէս պի-տոր դիմանայ չորսին դէմ: Վասն զի հարստութիւնը ազատութիւնը աղա-

յութիւնը ու մինակութիւնը չորս վէրք են, որ կը սպաննեն թագաւորները : Բնութեան տուած ձիրքերը առանց առաքինութեան՝ դանակ մըն են իր ձեռքը, զինքը սպաննելու, չուան մըն են վզին վրայ դրած՝ ինքը զինքը խղիւղու, խորունկ վիհ մըն են՝ մէջը ինչալու կորսուելու : Զաւակ մը որ հօրմէն ունեցածը իր մոլութիւններուն կը վատնէ, ալ աղէկ էր որ ծնած չըլլար . հայրերը կ'աշխատին կը քրտնին, գիշեր ցորեկ կը հոգան զաւակնին երջանիկ ընելու, իրենց պատիւ ու մեծութիւն ձգելու . իսկ անոնք երբոր գէշ կ'ելլեն, կը թըշուառացընեն իրենց հօրը ծերութիւնը, ու մահուրնէ ետքն ալ վատահամբաւ կ'ընեն զինքը : Կը վախեմ որ Կոմոդոս գէշ պիտոր ըլլայ . կը յիշեմ թէ ուրիշ իրեն հասակաւ թագաւորողներուն շատերը ինչ եղան : Դիոնեսիոս Սիկիլիայի թագաւորը պարզէ կու տար անոնց՝ որոնք նոր տեսակ մոլութիւն մը կը հնարէին, ինչպէս Հոռով պարզէ կու տար նոր դաւառ մը նուաճողներուն : Կը յիշեմ Պտղոմէոս, Անտիոքոս, Սիլուիոս ու Անտիգոնոս մեծին Ալեքսանդրի չորս յաջորդները, որոնք իրենց մոլութիւններովը կորուսին ինչ որ Ալեքսանդր ստացեր էր . ու ինչ որ Ալեքսանդր չորսին բաժնեց՝ ետքը չորս հարիւրէն եւեւ իշխաններ մէջերին բաժնեցին : Կը յիշեմ նաեւ զԿալիգուլա չորրորդ կայսրը Հռովմայեցւոյ . անանկ չար անօրէն պատանի մըն էր՝ որ եթէ չիջանային ամենքը իր կեանքը վերցընել, ինքը աւմենուն կեանքը վերցընէր պիտոր . ոսկի միտալի մը վրայ, որ միշտ վրան կը պահէր, ասանկ գրած էր . Ո՛ր էր թէ բոլոր Հռոմայեցիները մէկէն մէկ վիզ մը ունենային՝ որ մէկ զարնելով ամենուն զլուխը մէկտեղ կարէի : Կը յիշեմ Օգոստոսի որդեգիրը Տիբերիոս՝ ինչ նախատինք ըրաւ խեղճ ծերուն . անանկ չար կայսր եղաւ՝ որ մեռած օրը ծերակոյտը զոհ մատոյց դից, որ անոր անիւրաւ հոգին տարտարոս խրկեն : Կը յիշեմ Տարկուինոս Գոռոզ եօթներորդ թագաւորն ալ Հռովմայու, որ իր գե-

ղեցկութիւնը պղծութիւններ ընելու բանեցուց, ուժը՝ բռնութիւն ընելու . ու խեղճ Լուկրետիա պարկեշտ հռովմայեցի տիկինը բռնադատելով ոչ միայն իր թագաւորութիւնը կորսնցուց, այլ և յաւիտենական արտաբանաց դատաւ պարտուեցաւ իր ցեղը՝ որ Տարկուինեան ցեղէն մէկը չկրնայ մտնալ 'ի Հռոմով : Կը յիշեմ նաեւ Ներոնը, այն անգութ ու անողորմ պատանին՝ որ իր մայրը սպաննեց, մայրն որ զինքը ծներ էր, պատըռտեց ան կուրծքը՝ որ իրեն կաթ տուեր էր . մէկն որ աս չարութիւնը ըրաւ իր մօրը, ինչ կը կարծես որ ըրած չըլլայ ուրիշներուն : Անոր համար իր մայրը սպաննած օրը՝ փաստաբաններուն մէկը ծերակուտին մէջը ըսաւ . Ագրիպպինա Ներոնին մայրը արժանի էր մահուան՝ ասանկ չար զաւակ մը աշխարհ բերելուն համար :

Ուստի աս իրեք օրս զիս խռոված ու խեղքս թռուցածի պէս տեսնալուդ պատճառը, ո՛վ Պանուկիոս, աս մտմտողներն էին՝ որ զիս կը տաքնապէին : Վախեմ որ աս տղան մեռնելէս ետքը իր մօրմէն առած գէշ կրթութեանը կողմ պիտոր գառնայ . թէպէտ ես զինքը աղէկ կրթեցի, բայց փաւստինա երես տըլաւ իրեն : Ո՛հ, երանի . թէ զաւակ ունեցած չըլլայի, կայսրութեան ժառանգան ատենը ուղածս կ'ընտրէի ինծի յաջորդ, բարի հօր բարի զաւակ : Ո՛վ աւելի երջանիկ կը սեպես, վեսպասիանոս՝ Դոմետիանոսի հայրը, թէ Ներուաս՝ Տրայանոսի հայրագիրը : Վեսպասիանոս որդի ունենալուն համար՝ թշուառ եղաւ, իսկ Ներուաս որդի չունենալուն համար երջանիկ եղաւ . չեմ գիտեր որ այսու ամենայնիւ հայրերը ինչո՞ւ այնչափ կը բաղձան որդիք ունենալու : Քեզի բան մըն ալ ըսեմ մտերմաբար, ո՛վ Պանուկիոս . ես վաթսուներկու տարի ապրեցայ . շատ բան կարդացի, շատ բան լսեցի, շատ բան ալ տեսայ . շատ հարստութիւն ունեցայ, շատ բան վայելեցի, շատ բան ալ քաջեցի . ու հիմայ մեռնիմ պիտոր՝ առանց բան մը հետս տանելու : Մարդուս սիրտը կը բաղձայ

աս ամեն վայելքս ունենալու, բայց չի մտածեր որ այն ամեն բարիքը վայելելու ախորժանքէն անհամեմատ աւելի է անոնցմէ բաժնուելուն ցաւը: Ի՞նչ հիւանդութիւն, ի՞նչ թշնամեաց վախ, ի՞նչ վտանգ ծովու, ի՞նչ կորուստ բարեկամաց կրնայ բաղդատուիլ այն ցաւոյը՝ որ խելք ունեցող հայր մը կը զգայ մեռնելու ատեն, երբոր կը թողու իր երեսաց քրտիկը, իր անձին պատիւը, իր կայսերութիւնը, իր բարեկամները, իր ընտանիքը, իր հաւատարիմ ծառաները, անանկ զաւկի մը՝ որ ամենակին արժանի չէ: Օրէնքներուն իններորդ տախտակին մէջ գրած է. կը հրամայենք որ բարի անուն ունեցող հայր մը կարենայ զրկել ի ժառանգութենէ զաւակ մը՝ որ ամենուն առջին անունը կոտորած է: Նմանապէս ով որ անհնազանդ է իր հօրը, կամ տաճար կողոպտեր է, կամ որբեարի կնոյ արիւնը մըտեր է, կամ պատերազմէ փախեր է, կամ օտարականի մը կենաց դարաներ է, այնպիսին Հռոմայէ դուրս ու ան ժառանգ ըլլուի: Աս օրէնքները կուին տիոս կինկիննատոսին ատենը դրուած են, թէ և հիմայ մեր դժբախտութեամբք մոռցուած: Թէ որ շունչս ազատ ըլլար, կը պատմէի քեզի որչափ թագաւորներ Պարթեաց, Մարաց, Ասորոց, Եգիպտացոց, Եբրայեցոց, Յունաց ու Հռովմայեցոց, զաւկընին անժառանգ ըրին անոնց գէշութեանը համար, ու օտարի զաւկըները իրենց ժառանգ ըրին անոնց առաքինութեանը համար: Կ'երդնում ի դիս՝ որ Պարթեաց պատերազմէն դարձած ատենս, Հռովմ ինծի յաղթանակ ընել տալու, ու կոմոգոս որդիս ինծի յաջորդ որոշելու տեղը, թէ որ ինծի թողուցած ըլլար որոշ մունքը, կոմոգոս աղքատ ու անժառանգ կը թողուի, ու ծերակոյտը կայսերութեանս ժառանգ կ'ընէի, որպէս զի իրեն պատիւ ու աշխարհի օրինակ ըլլայ:

Հինգ ցաւ ունիմ սրտիս մէջը, որոնք ինծի հետ գերեզման պիտոր տանիմ: Մէյմը՝ Դրուսիա ազնիւ տիկնոջը ծերա-

կուտին հետ ունեցած դատին որոշուելը շտեմնալս, որ այսչափ ուշացաւ աղքատ ու անօգնական ըլլալուն համար: Երկրորդ՝ Հռովմայէն հեռու մեռնելու, որ չեմ կրնար մոնետիկ մը հանել, որպէս զի ով որ վրաս զանդատ մը ունի իմացընէ ինծի: Երրորդ՝ որ ինչպէս տասնըչորս գլխաւոր սրիկաները՝ սր տակն ու վրայ կ'ընէին Հռովմայու դաւառները՝ սպաննեցի, չկրցայ ծովու աւազակներն ալ նոյնպէս բնաջինջ ընել: Չորրորդ՝ որ վերիսիսիս սիրելի զաւակս մեռաւ, ու չկրցայ զինքը ինծի յաջորդ ընել տալ: Հինգերորդ որ կոմոգոսը ինծի յաջորդ պիտի թողում: Ո՛վ Պանուկիոս, դից ամենէն մեծ պարգևը անդէկ անուն ու աղէկ ժառանգ տալն է մարդու: Ետքի խօսքս ալ ըսեմ. Թէ որ դիք բարկանան պիտոր զաւկիս վրայ, թէ որ Հռովմայու դայթակղութիւն պիտոր ըլլայ, ինծի անուն, կոտորութիւն, ու իմ տանս կործանումս իր գէշութիւններովը, թող առնեն իր կեանքը մեռնելէս առաջ:

ԲՒԶԶԻՈԼԱ

(Շարունակութիւն և վերջ):

«Անասնոց մէջ կայ մէկը, միակ մէկ մը որ կրցած ըլլայ ապրիլ ու պահպանուիլ այս պայմաններով: Բաժնենք վայրկեան մը գործաւորն յիւր գործոյն, բաժնենք զԱստուած ի բնութենէ. աղէկ ուրեմն, բնութիւնն ամենայն ինչ այս միջատին համար ըրած է, և մարդուս համար ոչինչ. պատճառն է՝ վասն զի մարդս աւելի իմացականութեան արդիւնք պէտք էր ըլլար քան թէ նիւթոյ, և Աստուած իրեն այս երկնաւոր պարգևը շնորհելով, աստուածային վառարանէն բոխած լուսոյ հոսանքը՝ տկար ու խեղճ ստեղծեց զին: